

**SOTSIAL INTELLEKT SHAXS KAMOLOINI TA'MINLASHNING
PSIXOLOGIK DETERMINANTI**

Saitnazarov Behruz Bolta o'g'li

Buxoro viloyati Jondor tumani

Maktabgacha va maktab ta'lim bo'limiga

qarashli 46- umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada intellekt hamda sotsial intellekt tushunchalarining mazmun mohiyati va uning shax kamolotidagi o'rni va ahamiyati haqida muallifning fikr va mulohazalari keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *sotsial intellekt, ijtimoiylashuv, rivojlanish, individuallik, xulq-atvor, emotsional holatlar, qobiliyatlar, motivatsiya, aqliy rivojlanish, o'ziga xoslik.*

Shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi zamonda tobora ijtimoiy integratsiya globallashuv jarayonlari har bir insondan ijtimoiylashuvning o'ziga xos talablarini keltirib chiqarmoqda. Shunday ekan har bir inson jamiyatga va atrof muhitga faol moslashishga rivojlanishga, o'z ustida ishlashga harakat qilmog'i zamon talabi hisoblanadi. O'sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol shaxs etib tarbiyalash oldimizda turgan eng muhim va dolzarb masala bo'lib kelmoqda. Ma'lumki, axborot va bilimlar doirasi tez sur'atlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda yoshlarni bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish va faol fuqarolik pozitsiyasini egallashlariga ruhan hamda jismonan rivojlantish va qo'llab quvvatlash lozim. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar mustaqil ravishda o'z ustida tinimsiz ishlasagina bilimlarni chuqur o'zlashtirishi mumkin bo'ladi.

Intellekt (lotincha: intellects-bilish, tushunish, idrok qilish) insonning aqliy qobiliyati, hayotni, atrof muhitni ongda aynan aks ettirish va o'zgartirish, fikrlash, o'qish-o'rganish, dunyoni bilish va ijtimoiy tajribani qabul qilish qobiliyati; turli masalalarni hal qilish, bir qarorga kelish, oqilona ish tutish, voqea-hodisalarni oldindan ko'ra bilish layoqati. Intellekt tarkibiga idrok qilish, xotirlash, fikr yuritish,

soʻzlash va boshqa psixik jarayonlar kiradi. Intellektning rivojlanishi tugʻma isteʼdod, miya imkoniyatlari, joʻshqin faoliyat, hayotiy tajriba kabi ijtimoiy omillarga bogʻliq. Intellekt saviyasi, darajasi inson faoliyatining natijalariga, shuningdek psixologik testlarga qarab ham belgilanadi.

Psixologiyada intellektga berilgan taʼrif xilma-xil. Eng koʻp tarqalgani bu fransuz olimi Jan Piaje taʼrifi. U koʻp yillik tadqiqotlardan kelib chiqib, intellektni insonning masalalar yecha olish qobiliyati, degan xulosaga kelgan. Haqiqatan ham intellekti bor kishi qiyin va murakkab vaziyatlardan yengil va silliq chiqib keta oladi. Hayot kishilar oldiga koʻplab toʻsiqlar qoʻyadi. Ular madaniy, maʼnaviy, ijtimoiy, ilmiy va boshqa turda boʻlishi mumkin. Har kim bu toʻsiqlarni, har xil darajada, past-balandligiga qarab, har xil kuch sarflab yengadi. Yutib chiqqan, muvaffaqiyatli inson, shubhasiz aqlliyoq, fahm-farosati balandroq kishidir. Boshqacha qilib aytusak intellekt bu insonning umumiy aqliy zakovati.

Bugungi kunda jamiyatda insonning maʼnaviyat bilan sugʻorilgan intellektual xususiyatlari har qachongidanda koʻproq qadrlana boshlandi. Bu xususiyat oʻz navbatida insondan jamiyat rivojiga hissa qoʻshadigan yaratuvchanlik hamda tarbiyaviylikka asoslangan shaxs sifatlarining qadri ortib borayotganligi bilan izohlash mumkin. Ijtimoiy persepsiya (Dj.Bruner,1947), yaʼni insonning-inson tomonidan idrok etilishi koʻp jihatdan sotsial intellekti darajasiga bogʻliqdir. Ijtimoiy munosabatlarning tarkibiy qismida shaxsning guruhga, jamiyatga ijtimoiy adaptatsiyasi uning sotsial intellektiga bogʻliq boʻlib qolmoqda. Individual intellekt ijod etadi, yaratadi, sotsial intellekt yaratilgan maʼnaviy qadriyatni koʻpaytiradi, tarqatadi, ishlab chiqaradi va hayotga tatbiq etadi, ijtimoiy boshqarish va nazorat qilish ishlarini amalga oshiradi. Bularni intellektni oʻzi qilmaydi, balki intellekga ega boʻlgan inson va guruhlar amalga oshiradi. Sotsial intellekt aslida ijtimoiy subyektni hislatidir. Intellektlar majmuasi maʼlum ijtimoiy tabaqalardan hosil boʻladi: olimlar, ijodkorlar, muxandislar, boshqaruvchilar va hokozolar. Bular ijodkor qatlamini tashkil qiladi. Sotsial intellektni ifoda qilish uchun oxirgi vaqtlarda «ijtimoiy kognitologiya» tushunchasidan keng foydalanmoqdalar.

Sotsial intellekt – bu insonning kechinmalari, niyati va emosional holatlarini

soʻzlari va xatti-harakatlari orqali tushunish qobiliyati. Sotsial intellekt – shuningdek, insonning shaxslararo munosabat natijalarini oldinda koʻra olish xususiyati hamdir. Ijtimoiy intellekt insonlar haqida tez mulohazalab, ularning xatti-harakatlari yuzasidan tezkor munosabat bildira olish qobiliyati bilan ham bogʻliq. “Sotsial intellekt” tushunchasini birinchi marta 1920 yilda E.Torndayk psixologiya fanida qoʻllagan. U bu tushuncha yordamida shaxslararo munosabatlarni oldindan koʻra bilishlikni tasvirlaydi va uni insonlar oʻrtasidagi munosabatlarga davr nuqtai nazari bilan yondashishni qiyoslaydi. Intellektning quyidagi ikki turiga eʼtibor qaratadigan boʻlsak, abstrakt intellekt - bu abstrakt, verbal va matematik belgilarni tushunish va ularning yordami bilan turli aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatini bildiradi, ijtimoiy intellekt - odamlarni tushunish va ular bilan munosabatlarga kirishish qobiliyatidan iborat. Sotsial intellektni oʻlchashga moʻljallangan birinchi ishonchli testni yaratgan J.Gilford uni umumiy intellekt omilidan mustasno tarzda va eng avvalo xulq-atvorga oid axborotlarni tushunishi bilan bogʻliq boʻlgan intellektual qobiliyatlar tizimi sifatida oʻrgangan. Metodika muallifi Dj.Gilford ijtimoiy intellekt masalasiga umumiy intellektga bogʻliq boʻlmagan, ammo xulq-atvor orqali maʼlumot olish bilan bogʻliq intellektual qobiliyatlar tizimi deb izohlagan. Gilfordning konsepsiyasiga koʻra ijtimoiy intellekt oʻzida 6 omilni birlashtirgan: Xulq-atvor elementlarini bilish xulq-atvordagi soʻz (verbal) va soʻzsiz (noverbal) mazmundagi xatti-harakatlarni ajrata olish qobiliyati. Xulq-atvorni sinflarini bilish xulq-atvor haqidagi ekpressiv yoki vaziyatli axborotlar oqimidagi umumiy xususiyatlarni anglash qobiliyati; Xulq-atvor munosabatlarini bilish-munosabatlarni tushunish qobiliyati; Xulq-atvor tizimini bilish – odamlar oʻzaro taʼsirlashuvidagi yaxlit vaziyatlarning rivojlanish mohiyatini, ularning bu vaziyatlardagi xulq-atvor mazmunini tushunish qobiliyati; Xulq-atvordagi oʻzgarishlarni bilish –har xil vaziyatlardagi kechayotgan xulqatvor mazmunini oʻzgarishini tushunish qobiliyati; Xulq-atvor natijalarining tushunish – mavjud axborotdan kelib chiqib, xulqatvor oqibatlarini koʻra olish qobiliyati. 80-yillarda D.Kit tomonidan yaratilgan testlar axloqiy yoki odob bilan fikrlashni baholashga moʻljallangan edi. M.Ford va M. Tisak intellektni baholashning negizida muammoli holatlarning toʻgʻri yechimini topish

yotishini ta'kidlaydilar. Ular ijtimoiy intellekt ijtimoiy axborotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan mental qobiliyatlarning aniq va mutanosib guruhini o'z ichiga olishini ko'rsata bildilar. Bu qobiliyat guruhi esa o'z o'rnida "formal" tafakkur asosini tashkil qiluvchi va "akademik" intellekt testlari bilan tekshiriluvchi qobiliyatlardan tubdan farq qiladi. Determinatsiya (lotincha: determinatia — cheklanish, aniklanish), latent ixtisoslanish — embriologiyada organ va to'qimalarning shakllanishi oldidan rivojlanayotgan embrion qismlari o'rtasida sifat jihatdan farq paydo bo'lishini ifodalaydi. Shu o'rinda sotsial intellekt bu shaxsning individual intellektini ijtimoiy hayotga tadbiq qilishi va uning o'ziga xosligini ifodalanishini tushunishimiz mumkin.

E.Torndayk sotsial intellektni oddiy intellektdan farqli deya ta'kidlagan. Ko'plab mualliflar sotsial intellektni akademik va formal intellekt qobiliyatlaridan farq qiluvchi mental qobiliyatlarning mustaqil guruhi sifatida tavsiflaydilar. Sotsial intellektning funksiyalari quyidagilardan iborat: 1) O'zgaruvchan sharoitlarda adekvatlikni va moslashuvchanlikni taminlashi; 2) Taktik va strategik yo'nalishlarda o'zaro muvaffaqiyatli mutanosiblik dasturlari va rejalarini shakllanishi, joriy masalalarni hal qilish; 3) Shaxslararo munosabatlardagi voqealarni rejalashtirish va ularni rivojlanishini prognoz qilish; 4) Motivasion funksiya; 5) Ijtimoiy raqobatbardoshlikni kengaytirish; 6) O'z-o'zini shakllantirish, o'z-o'zini anglash, o'z-o'ziga saboq berish. Sotsial intellektning asosiy vazifalaridan biri uzoq muddatli o'zaro munosabatlarni shakllantirishdir. O'zaro munosabatlarning darajasi va xarakterini tushungan holda kelajakda bir-biriga ijobiy ta'sir o'tkazish va munosabatlarni mustahkamlashdan iboratdir. Sotsial intellekt muayyan vaqt uchun asab-psixik holatni, ijtimoiy muhit omillarini va ijtimoiy munosabatlarning qanchalar muvaffaqiyatliligini aniqlaydi, shuningdek, uni energiya konsunerasiyasini talab qiluvchi, emosional zo'riqish, stress noqulayliklari, favqulodda holatlarda hamda shaxs inqirozi holatlarida saqlash imkoniyatini beradi.

Xulosa

Inson intellektining boshqa muhim xususiyati - bu uning nutqiy boshqaruv va maqsad qo'yishi bilan mustahkam aloqasi hisoblanadi. Sotsialintellekt uning ijtimoiy

lashuvi jarayonini - jamiyatga integratsiyasini aks ettiradi. Ijtimoiylashuv, o'z n avbatida, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda ijtimoiy muhitga moslashish ni ko'zda tutadi. Kelajak taraqqiyoti bugungi yosh avlodning aqliy tafakkuri, bilim tajribasi va kasbiy tayyorgarligiga bog'liqdir. Yoshlarni hayotda o'z o'rinlarini topishi, o'z salohiyatlarini erkin namoyon eta olishlari va ularni ish bilan ta'minlash doimo davlatimizning diqqat e'tiborida bo'lib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.G.Davletshin va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Toshkent. TDPU .2004y.
2. E.G'oziev. Umumiy psixologiya. Toshkent "O'qituvchi" 2010 y.
3. M.G.Davletshin. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. Toshkent. 1998
4. N.Xo'jaev va boshqalar. Kasbiy ta'lim metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti. Toshkent, 2007.